

براهوئي لغت نگاري اسه جاچ اس

ڈاکٹر منظور بلوچ

پيچرار شعبه براهوئي جامعه بلوچستان

Abstract

Glossary setting has always used to preserve any language; it increases the very language vocabulary or lexicon. Lexicology has vital in the preservation of language, a lingual history or a civilization. It is most important to produce literature, critics, or orthographical issues. Wisdom, intellect or brilliancy get meaning due to dictionary. Glossary sets standards, it reveal historical backgrounds. Although Brahui literature is oldest then its neighboring languages but its demand is as old as world. Brahui language has faces the dearth of especial glossary. Nations want to educate the society; they must work for the preservation of vocabulary and a dictionary. At the end of last century few works on glosser preservation has been made by English and national scholars of Brahui. This paper motivates its reader to understand the importance and deficiency of Glossary or dictionary writing in Brahui language and literature. Glossary setting is a science and study of this science is being essential in our language and literature.

Keywords: Glossary setting in Brahui, preservation of language, lexical deficiency, vocabulary and dictionary.

چاہنداری

لس و ڈٹ لغت زبان سے نالوز آتا گنج خزانہ اسے جامع کنگ ع پارہ۔ لغت عربی زبان نالوز اسے ہر ان معنے لوز یا زبانک (فیروز اللغات، 597) ہموکتاب ہر اٹی لوز آتا معنے گاک ترک میری۔ (جو اہر اللغات صدیقی، 606) لغت فارسی ٹی فرہنگ و انگریزی ٹی ترک میری۔ فرہنگ نا معنے دانائی، سجداری عقل نا۔ (جو اہر اللغات Dictionary پانگک۔ Dictionary نا تعریف دن مونابریک: صدیقی، 510) دے اس کے Dictionary نا تعریف دن مونابریک:

Dictionary, reference book that lists words in order, usually, for western languages alphabetical and given their meaning, in addition to its basic function of defining words (www.britannica.com)

ہندن لوز نابنداوی تعلقداری یہ برطانیکا ڈکشنری دن گنڈک۔

The word dictionay comes from the latin "dictio" the act of Speaking" and dictionaries," a collection of words" Althogh encyclopaedias are a different type of reference work. (www.britannica.com)

داریف آتا رڈ ہندہ بہیت مونابریک کے لغت حروف تجھی تاردو بند اسے ہندن دو کتاب اسے ہر اٹی نہ بیرہ لوز اک تینا معنے پاش کیرہ بلکن او فتا گردانی و تاریخی حیثیت ام مونابریک۔ لغت نا اہمیت آن انکار مُست ام منگ کتنے او اینو ام منگ کپ۔ ولے اینونا دور ٹی لوز اونا بند او اونا محاوراتی استعمال اونکنی نادر شانی ہم ظاہر کنگ الی یے۔

پروفیسر خلیل احمد صدیقی نا پانگک کے "ایونا دور ٹی اسے زبان سے نا پارو کا کل لوز اتا لڑو بند حروف تجھی نا روٹ ادا ٹیکی و بیان لسانی جاواس اللنگ کن باز زیات اہمیت تجھ کا گڑا تجھک" (صدیقی 171-2001) یقین اٹ لسانیات نا چا ہوک آتیکن کلان زیات اہمیت تجھ کا گڑا لوز او اونا معنے ہے۔ داہیت ام اسے پا شو حقیقت اسے کے اینونا شون الوکا دور ٹی ہراڑے ایلوں بخش آتیا کاریم نا کسر ک ملنگا نو ہموڑے زبان تیا م باز زیات کاریم ممنٹھی ہے۔ دار دٹ کل بخش آتیکن او اوار اوار لغت نا زیبا ام خیالداری باز زیاتے۔

لغت نا بنا امر مس؟ دانا باروٹ زیاده ہندرا خیال مونا بریک کے دانا او لیکو تر و کا ک مریر مفس خوانگ و خوانفگنگ توں تعلقداری تجو کا مسنو۔ او فتا مخت پیرہ لوزاتا مج کنگ متنه بلکن تینا یادداشت آتیکن لوزاتے سو گئو کنگ نا مسو نے۔ ڈاکٹر سلیم اختر نا انداز نا ردٹ ”منگ کپک کے اسہ زبانے نا نوشتوک، ادیب، شاعر یا پٹ و پول کروکس ہرام تم پین زبان سینا زیہا کاریم ناخواستگار مرد یا اوز بانس ہیل کنگ نا کو شست کرو تو او ضرور داعمل آن گدر ینگانے کے تینا یادداشت نا خاتران لوز، او نامعنه، ام معنه انگا لوزاتے نوشت اٹ تو۔ ہرا آخرت لغت نا درو شئے الک۔ (اختر، 1995-150-149) یقین اٹ داوڑٹ بناء الوكا عمل پدان با قاعدہ اسہ جتاون شخ اسینا درو شئے ع الک اینو تو داردٹ دا خدر شونداری یسے کے زندنا ہرن شخ ناجتاو لغت دو بریک۔

لغت نا گرج و خواست

دنکہ بڑزادا تعريف مونا بس کے لغت زبان اسینا لوزاتا گنج و خزانہ غاتے سو گئو کنگ نا اسہ عمل اسے۔ اوڑ توں او را او را لغت یا فرہنگ نا اسہ زبان اسینا مونی اتگ شون و شونہا لی او دے زندہ تھنگی ہم ہمو خدر کڑ دس مریک۔ اخہ در کہ ایلو بیشا تا لغت س وڑٹ استعمال مرد کا لوز آتی توں او را او را زبان سے ہمو لوزاتا گنجس ام مریک ہرادے پدے آن زبان و اونا پار و کا تینا بد مریسہ او گو بینگس کارہ۔ داڑان بیدس پامدار و چاہو کا ک دا گڑ اغا ام امنا کیرہ کے لغت پیرہ لوزاتا مجی اس مقک۔ او تا پانگے کے ”فلکر و فلسفہ، شعور و تھیل نا احساس لوز آتی سلوک مریک۔ دا خاتران لغت اسہ قوم اسینا السانی شونداری توں او را او را پیرشی شونداری ٹی ام، ہھلو کڑ دس ادا کیک“ (اختر، 1995-151) اونا دامثا لئے ن انسانی تاریخ آن جوانیکٹ تھنگ کینہ کے اینو انسان ہراڑے سلوکے اوٹی اونا زبان نا مونا انگ نا چندی مرحلہ غاتیان اسہ خاصو مرحلہ اس دانا ہم ارے۔ ڈاکٹر سلیم اختر نا دا ہم پانگ ع کے ”لغت لوزاتا اسٹور ہاؤس اس مفت۔“ نہ لوزاتا کا لونی یا لشکر گاہ اس مریک۔ بلکن دا توں زبان اسینا شون و شرح اسی نا چندی مرحلہ غاتے درو شم تر و کا آ دینک ے۔ ہندن کے اسہ شار اسینا مخلوق اسہ ملک اسینا مخلوق اسہ ملک سے نابود پیرش ن آ دینک مریرہ ہندن لغت ام زبان اسکین اسہ ہندنو اہمیت اس تھک (اختر 1995-150)

دا هم اسہ پا شو حقیقت اسے کہ انگریزی مرے یا ایلوشون لوکا زبانک اوفقاً مونا انگل ٹی فرہنگ نویسی نا اہمیت آن انکار ممکن اف۔ دازبان تاڈ کشر کیک دازبان تاڈ خیرہ لوزاتا کمبوتی ے پورو کریسہ او فتنے اسہ تالانی اس تسونو۔ انتئے کہ لغت بیرہ لوزاتا مج کنگ ناعمل اس اف۔ او اسہ زبان اسکین مٹ وبدل نا گر جاتے اهم پورو کنگ ناسہ جوان سوب اس مریک۔ اسہ زندہ وزبان سے نا خاصیت آتیان اسہ خاصیت اس دا هم منگ الی ے کہ اوڑتون لوزاتا اسہ بھلو مڈی اس مرے۔ اگد دن مفک تو زبان اسہ نزور و زبان نا حیثیت اٹ پین زبان تازیرا شر بر کیک۔ پروفیسر خلیل صدقیق نادا پانگ کہ ”زبان اسینا فرہنگ ٹی او نا بند اوی واصلی لوزاتا مڈی نا کمبوتی تینا جا گہ غازبان رووم و شونداری ٹی بھلو مک اس ادا کیک۔ انتئے کہ پو سکن انگا لوزاتا جوڑ کنگ ٹی ہند اعمل مدی کیک، راجی شفی بڑی، دودر بیدھی، معاشی، ذہنی و علمی بدل نا نتیجہ ٹی زبان نا لوزاتا مڈی ٹی ودی بریسہ کا نک۔ بند اوی لوزا ک ہر اسد آتے مج مریرہ دودر بیدھی بڑی نا ذریعت اٹ لوز و اصطلاح سازی نا بند او جوڑ مریرہ۔ ہند ا خاتر ان لغت و فرہنگے اسہ خاصواہمیت اس تنتگک۔ (صدقیقی، 2001-171)۔ داڑان ہند ا ظاہر مریک کہ لغت و فرہنگ زبان سے زندہ منگ توں او را او را او نا تالانی و شونداری ٹی بند اوی کردارے ادا کیک۔ اودے آ کسیجن ایتک۔ ہر ان ضرورت اسہ زبانے ہروخت مریک۔ ایہن ہم زبان اسیٹی پین زبان تو لوزا ک اوڑ دہ مریسہ کارہ۔ داعمل دانستہ و نا دانستہ وڑٹ مرولی ے او مریک۔ زباناتے او فتا خالص لوزاتا مڈی توں زندہ تجوکا ک اسلٹ زبان ع گٹو کنگ ناعمل آن گدری یفنتگ خوارہ۔ ہند او جئے کہ زبانک ردو مانگ آن زیات بے شون منگ نا پارہ غا کارہ او پدمرا۔

براہوئی لغت نگاری

براہوئی ٹی لغت کن خاصو لوز یا اصطلاح اس مونی بتئے دا خاتر ان لغت کن لغت نا مستعمل ے۔ البتہ لوز گنج اسہ غور طلب او اصطلاح اس منگ کیک براہوئی زبان نا تاریخی منگ و ملتکن تینا جا گہ غادنو شتی وڑٹ دا خدر ملتکن او تاریخ اس تچپک۔ براہوئی نا ملتکن نا ادب کن نن او دے خلقی ادب

ناپن ایئنہ اوام سینہ بے سینہ زبان سفر کریسے نئے اسکان سر مسوون دا خاتران دارڈ شتو ایلو نو شنی روایت آتیان بار لغت نام حاصروایت اس ساڑی اف۔ ایلو زبان تیان بار براہوئی ٹی ام دا پڑا کلان مست انگریز اک کاریم نابند او عتحار۔ ایہن تو انگریز نو شتو کاک براہوئی ھیل کنگ ناختران زیادی گرامرنا زیہا کاریم کریںو لے اوڑتون اوار او راندا گرامر نا نوشت و کتاب آتیں لغت نے ام جا گہ تسوونکلان اوکیون چارلس میسن نائے کہ او نا سفر نامہ Narrative of a Journey of Kalat (1843) ناپنہ 398 آن 403 اسکان براہوئی فرہنگ تروکے۔ (براہوئی 179-1871) اندن 72-1871 ٹی سرجن ہنری والٹر بیلیو نا سفر نامہ From the India to the Tigirs ہندن کوئٹہ مشن ہسپتال ناڈا کٹر رانی ہالینڈ نا لا بسیری ناڈ سے ترسہ ڈا کٹر عبد الرحمن براہوئی نا پانگے کہ دا لا بسیری ٹی براہوئی نا گندو گرامر و لغت اسینا مسودہ ساڑی ۱81-1882) دامسودہ نا نو شتو ک نا باروٹ سماء اف۔

لے جے ایل میسر براہوئی نازیہ باز کاریم کریں او فتا 1985 ٹی نو شتہ کرو کا براہوئی گرامرنا کتاب ٹی ام انگریزی براہوئی ڈکشنری نو شتہ ارے۔ (براہوئی 187-1982) دا کل تون اوار اوار براہوئی زبان نا با قاعدہ اوکیو ڈکشنری ریونڈ ڈنکس ڈکسی ناردو بند تروکے دالغت نے او 1921 ٹی ترتیب تسلیے امو وخت چھاپ منگ کتو ہرادے پدان براہوئی اکیڈی چھاپ کرف داڑان پد 1934 ٹی ڈنیس برے امو پنے کہ او براہوئی لوزاتے بلوچ اسیٹی مج کرے او لغت ورد و بند تسلی۔ ڈنیس برے نا ڈکشنری ٹی ڈنکن ڈکسی نا کتاب آن زیات لوز ساڑی او۔ (براہوئی 2016-الف) ڈنیس برے نا براہوئی کتاب براہوئی لینگو ہج نا مسٹمیکو بخش براہوئی لغت اسے۔

دافتیان پڈا کٹر عبد الرحمن براہوئی نا جندنا کتاب براہوئی نامہ کہ 1978 ٹی چھاپ مس دا کتاب ٹی براہوئی نا امو خاصنگا لوزاتے او اکنگا نے۔ ہراتا تعلقداری راجی انسانی قدرتی او سہدارو فون لطفیہ تون او زندنا ایلو بخش آتیو نے۔

پروفیسر عزیز مینگل ناظر بروکا اولیکو لغت 1993ءی شینک مس۔ ولے دالغت اردو براہوئی
ٹی اے اندن او فتا اسہ پین کاوش اس 9 زبان آ تالغت نا ام ارے۔ او فتا براہوئی لغت آ کاریک اریر
ولے زندو افتیون وفا کتو اوفتا کاریم ملاس سلیس۔ (براہوئی 2016-الف)

اندن ڈاکٹر لیاقت سنی نا ام داردٹ اسہ کتابس اوز آتا شونداری ناپنٹ ساڑی یے دا کتاب
2005ءی شون ادبی دیوان شینک کرے۔ دا کتاب اٹی براہوئی نا گیرام مردکا لوزاتا پٹ و پولی جاچ
النگا نے۔ کتاب اٹی لوزاتے با قاعدہ جملہ غایٹی استعمال کرسہ او فتا معنے یے پاش کننگا نے۔ او جتا
معنے ام تزنگا نے۔ ڈاکٹر لیاقت سنی نا پانگے کہ ”دا کتاب نا مسخت دا فک کر زبان یے ایلو لوزاتے
مشکل کننگے بلکہ گیرام مردکو ہیت و گپ آن پیش مردکا لوزاتے سو گئو کننگے (سنی، 2005-6)

آخری ہرا کتاب ذکرے کنگ لازمی یے او ”اپیدہ رنگ“ نائے دا براہوئی اردو لغت نا
ترتیب تروک خواجہ عبدالغفور محمد شہی یے 2016ءی چھاپ مردکا دالغت اسلٹ لغت اس پانگ
مریک کہ دانا ترتیب لغت ناوڑٹ یے او براہوئی نا لوزاتا اردو ٹی معنے نو شنیہ کننگا نے۔ دانا ترتیب
لغت ناوڑٹ یے او براہوئی نا لوزاتا اردو ٹی معنے نو شنیہ کننگا نے داردٹ ڈاکٹر عبدالرازاق صابر آستا
پانگ کہ ”دا کتاب براہوئی علمی وادبی حلقة غایٹی اسہ گچنو و بھلو اضافہ سے کہ دا کان مُست پیرہ گڑا س
غیر ملکیک کہ او فیٹی سرڈ نیس برے او ڈنکن ڈکسی براہوئی انگریزی ٹی ڈکشنری نو شنیہ کرینو عبدالغفور
محمد شہی نا دا کاریم تینا نوعیت نا اسہ منفرد او تاریخی و کاریم اسے۔ کہ او براہوئی اردو ڈکشنری یے مرتب
کرینے“ (صابر، 2016، ب) سے سد و پانز دہ پنہ غا تالان دالغت بھلو حداسکان لغت نا کمبوئی یے
پورو کیک اندن داڑان بیدس اگئن ہرن تو ہندی آ نو شنیہ کا کہ او فک کاریم زیادہ بول چال نازیہا
کرینو اوفتا کتابا تیٹی ام براہوئی نا لوزاتا ز خیرہ اس دو بریک۔ ولے ہڑدہی نا استعمال مردکا لوزاتا۔

ڪھڻيا

دا هئيت الٰي ٿئے که زبان تازنده منگ مونا انگ، شون و شونداري کن ہر اڑے کلان بھلا گرج کلان بھلا و سيله لوز او نامعنه ٿئے تو اموٽے والوزات خوندي ڪنگنا عمل دا ڙان زيادت ضوري مر يك اينو پگه برا ۾ ٿوي زبان ٺو نوشت بازانگا و ٺيل آتا هئيت مر يك۔ تخليق ناويلا ڪ مونا بريره يا تقيدنا ڪمبوتي ناهئيت مر يك يا برا ۾ ٿي ٿي تشنار گرج داغٺ ناجوچ لئنگه تو نئن مدام اسه بھلوغت اس ضرورت نظر بر يك۔ دھنکه نن اينونا دور باري کن نن دادے برا ۾ ٿوي زبان ٺو اگه پڻ و پول نا دور باري پان تو غلط مفروه ٿئے او هندرود ط او ڙان تو نئن تخليق و تقيد و پڻ و پول ناسه مثالاً نظر بر يك۔

تقيد کن اجھه در علم نا گرج ٿئے پڻ و پول کن اخدر خواري، عرق ريزى، خوانگ و چا هندراري الٰي ٿئے۔ او كان پدام او ڳيو هئيت او ڳيو هيٺيت تخليق ٿئي ٿي۔ او تخليق، تقيد پڻ و پول تين په تين دھن گندوک او که باز جا گه پُٹ نا ڪچ ٿو پر خ اس مونا بر يك۔

اگن تخليق ٿئے هر ان تو تخليق افنسه؟ زندنا تقيد ٿئي تخليق پانه، تقيد افنسه؟ اسه رد ط هرن تو دا آم تخليق نا سه رنگ اسے او پڻ و پول ائي تقيد تخليق نارنگا ڪ او را مريره۔ وله ولد آم اموٽے هئيت بر يك که برا ۾ ٿوي زبان انتئي تقيد اف تو اونا آسان انگا و ندی دادے که نتو ٻو تخليق اس اف۔ انتئي که بھلا تخليق اسل اٹ بھلا تقيدے و دی ڳيڪ داسوق دا وادي مر يك که نتو آخراً انتئي بھلو تخليق اف۔ تو اونا آسان انگا و ندی دادے که بھلو تخليق کن بھلوغت اس درکار مر يك۔ اگن انسان نا دودور بيره، بودو بيرشت آن ايس انسان نا ضرورت، انسان شون، چا هندراري، اشاره غا تاز بان، فو ڻو ڪشنگ يا اينو ادب وزبان ائي لوز او معنه ٿئي اهئيت و اعتبارے هرن تو غط لوز معنه نا دا پاروا ڀپار آن نظر بريره۔ ايلو پاره غا که عالمگيريت ٿي زبان آتا ختم منگ نا گرتي خلisis ٿئے هرن تو برا ۾ ٿوي نا باست اٹ هندا پانگ منگ ٿئے که دا صدی تا آخر سکان بلوچ اسيٽ زبانک ايس مرور۔ افبي ڦرا ۾ ٿوي زبان آم او ارے۔ وله برا ۾ ٿوي زبان نا ديروي يا شون کن تخليق و تقيد ٿئي هرن تو غثا ن او ڳيو هئيت نا بناء لغت آن مر يك۔ اينو برا ۾ ٿوي زبان ٿئي تخليق کن بلکه زندہ منگ کن ہر اگر الٰي ٿئي اولغت

اسینا گرج یے۔

داوخت اسکان لغت نابابت اٹ اخدر کاریمک مسونو او فتنہ ہرن تو اپنی یا انفرادی کچ و کیل آ مسونو ولے ہراوڑٹ کہ انسائیکلو پیڈیا مریک، اصطلاح سازی مرے اندن لغت نویسی کن ام گروپ و کڑدہ ناوڑٹ کاریمپٹ و پول اوزاتا پٹ و سٹ او تا صحیح استعمال داڑکن الی یے کہ داسے ادارہ غاک مونا بریر ایلوغت کاریمیت ہلنگے ام تو پرواہ اس اف۔ اگہ اسیکہ براہوئی ٹی اسہ بلوغت اس ساڑتی مریک ہر اننا ضرورت داختر ان ارے کہ داسکا بھلو کچ اسیٹ براہوئی زبان نالوزاک خوندی منتو۔ بھلو کچ اسیٹ او فتا زیان مسونے اگہ داسہ ام داپاہر غاکاریم مرے تو منگ کیک کہ براہوئی زبان ناتیوہی آ رنگ تیوئی آ دروشم بدل مرے او براہوئی ام اسہ بھلو تخلیق و بھلو تقید اسینا خواجئی یے کے۔

حوالہ ناکتاب آک

آخر، سیم (1995)، اردو زبان کا مختصر تاریخ، مقتدرہ قومی زبان براہوئی، عبدالرحمن (1982)، براہوئی زبان و ادب کی مختصر تاریخ، مرکزی اردو

بورڈ لاہور،

براہوئی، عبدالرحمن (2016)، اسپیدہ رنگ، عبدالغفور محمد شہی

سنی، لیاقت (2005)، اوزاتا شونداری، شون ادبی دیوان

صابر، عبدالرزاق (2016)، اسپیدہ رنگ، عبدالغفور محمد شہی

صدیقی، خلیل (2001)، زبان کا مطالعہ، روپی پبلشرز کوئٹہ

صدیقی، شبیر احمد، (--) جواہر اللغات، کتابستان، پبلشنگ کمپنی

فیروز اللغات، فیروز سنز

www.britannica.com